

MEHORAH

COLLECTION OF PAPERS

Belgrade 5770 - 2010

МЕНОРА

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд 5770 - 2010

Издавач

Универзитет у Београду Филозофски Факултет

Publisher

University of Belgrade Faculty of Philosophy

Уредили

Јелена Ердeљан Ненад Макуљевић

Editors

Jelena Erdeljan

Nenad Makuljević

Секретар

Вук Даутовић

Editorial coordinator

Vuk Dautović

Превод са енглеског

Александар Петровић

English translation

Aleksandar Petrović

Лектура и коректура

Весна Адић

Proof reader

Vesna Adić

Компјутерска припрема

Тијана Ђаповић

Technical editor

Tijana Đapović

Штампа

Colografx, Београд

Printed by

Colografx, Belgrade

ISBN 978-86-86563-87-3

САДРЖАЈ / SUMMARY

ПРЕДГОВОР / CONTENTS

РЕЧ УРЕДНИКА / A WORD FROM THE EDITORS /

ЕМА МАЈАН ФАНАР „Пут до света који долази“: размишљања о иконографији две јединствене некрополе у Галилеји 14

EMMA MAAYAN FANAR, The way to the “world to come”: some thoughts on iconography of two unique necropolises in Galilee

АЛЕКСАНДРА БУНЧИЋ Чувари приповијести: средњевјековне илуминиране хагаде 44

ALEKSANDRA BUNČIĆ, Guardians of story-telling: mediaeval illuminated Haggadot

**ТАМАР АЛЕКСАНДЕР - ЕЛИЕЗЕР ПАПО
Исцелитељске бајалице босанских сефардских жена**

*TAMAR ALEXANDER - ELIEZER PAPO, On the Power of the Word
Healing Incantations of Bosnian Sephardic Women*

МИЛАН КОЉАНИН, Између еманципације и нетрпељивости: Јевреји у Србији 19. века 119

MILAN KOLJANIN, Between emancipation and intolerance: the Jews in 19th century Serbia

РУДОЛФ КЛАЈН, СЕЦЕСИЈА: „UN GOÛT JUIF“? 133

RUDOLF KLEIN, SECESSION: "UN GOÛT JUIF"?

МИРЈАМ РАЈНЕР, Парохет као слика: Шагалов Table des Prieres (1908-1909) 176

MIRJAM RAJNER, Parohet as an image: Chagall's table des prieres

МЛАДЕНКА ИВАНКОВИЋ, Обнова верског живота код Јевреја после Другог светског рата у Југославији 203

MLADENKA IVANKOVIĆ, Renewal of Jewish religious life after the Second World War in Yugoslavia

ИСАК АСИЕЛ, Конверзија и питање Јеврејског идентитета 236

ISAK ASIEL, Conversion and the issue of Jewish identity

МЛАДЕНКА ИВАНКОВИЋ

Институт за новију историју Србије

ОБНОВА ВЕРСКОГ ЖИВОТА КОД ЈЕВРЕЈА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА У ЈУГОСЛАВИЈИ

У годинама непосредно после Другог светског рата у Југославији, комунисти су, као владајућа атеистичка друштвена елита, били принуђени да врло опрезно приступе раздвајању цркве од државе. То су од њих захтевали осетљиви међународни услови, у којима је требало обезбедити интернационално признавање нове државе. Комунистичко руководство државе у том периоду није могло отворено наступити према верским заједницама доследно својим идеолошким опредељењима. Јеврејска национална заједница је непосредно после рата могла да обнови верски живот у оним облицима у којима се одвијао и пре Другог светског рата. Организована је Верска секција која је уредила писана правила о верском животу, фомиран је Духовни суд и основане су верске школе.

Кључне речи:

Југославија, Јевреји, верска политика, верски живот, верска школа, духовни суд, конгрес рабина

ОПШТИ ОКВИРИ ЗА ОРГАНИЗОВАЊЕ ВЕРСКОГ ЖИВОТА У ПОСЛЕРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

После завршетка Другог светског рата држава Југославија се налазила у изузетно тешкој економској и политичкој ситуацији. Њена индустрија, која је и пре рата била неразвијена, током рата потпуно је руинирана, саобраћајнице онеспособљене, а градови опљачкани и разрушени.

Период 1945-1948. године био је најсложенији период развоја послератне Југославије. У том раздобљу су се одиграли изузетно значајни унутрашњи и спољнополитички догађаји и настали веома тешки политички и развојни проблеми. Животни стандард је 1945. године био у пола нижи од онога пре рата, тако да је тек 1948. године достигнут животни стандард из времена предратне Југославије.¹ Јединствена привремена влада Демократске

---

¹ Снабдевање становништва било је рационализовано, уведен је систем “картица” на нивоу минимума егзистенције градског становништва, а обавезни откуп пољопривредних производа спровођен је неекономским мерама, под снажним притиском власти. Разрушена привреда земље, односно разорени и уништени и иначе мали привредни потенцијали, представљали су ограничавајући фактор бржег развоја земље и решавања животних проблема друштва. Путем конфискације и национализације били су створени државна

федеративне Југославије (у даљем тексту ДФЈ) формирана је 7. марта 1945. године са Јосипом Брозом Титом на челу.² Први устав нове Југославије промовисан је 1946. године³ У новонасталој држави било је суштински измењено идеолошко гледиште у односу према верској проблематици, као и законска регулатива којом је била уређивана ова област државног и друштвеног живота⁴.

Комунисти, владајућа друштвена елита, били су атеисти. Комунистичка партија Југославије, као најмеродавнији фактор у креирању послератне државне политике према верским заједницама, баштинила је сопствена искуства из предратног и ратног периода.⁵ Током периода од

својина и монопол над индустријом. После завршетка Другог светског рата, у Југославији је створено државно уређење у коме су главну улогу у свим сферама живота играли чланови Комунистичке партије Југославије или њихови проверени симпатизери. Овакав модел, који бисмо могли назвати партијском државом, а који се декларисао као модел “народне демократије“, био је установљен и у осталим земљама источне Европе, где је функционисао дуже време и са разним варијацијама, чак и када је у Југославији дошло до његове модернизације и промена, у смислу приближавања моделу државног уређења западних земаља. Путем конфискације и национализације створени су државна својина и монопол над индустријом.

2 Петрановић Бранко, Политичке и правне прилике за време Привремене владе ДФЈ (у даљем тексту Петрановић, Политичке и правне прилике), Београд 1964, стр. 413.

3 Устав ФНРЈ, Београд 1946. Основа за уређивање области политичких слобода и права грађана била је постављена још у документима Другог заседања АВНОЈ-а, из 1943. године. Њихове смернице су биле праћене и детаљније разрађене у Декларацији о народној власти, донетој марта 1944. године. У осмом члану ове Декларације констатовано је да сви грађани имају једнака права, без обзира на националност, веру, или религиозно убеђење, и да је свако ограничавање ових права на бази расне, националне или верске припадности законски кажњиво. Чланом број 10. била је гарантована слобода вероисповести и слобода савести, а чланом број 11. је утврђено да слободу говора, штампе и удруживања уживају сви грађани, осим оних који су у ма ком виду служили непријатељима државе.

4 Кључни моменти и опредељење у пројекцији послератног друштва су остали непромењени: одвајање цркве од државе и школе од цркве, конфискација имовине свих верских заједница, равноправност конфесија и слобода вероисповедања и постепена елиминација цркве из политичког живота земље, посредним путем. Радић Радмила, Држава и верске заједнице 1945-1970. Први део 1945-1953 (у даљем тексту Радић, Држава и верске заједнице), Београд 2002. стр. 126.

5 У том периоду постојања, идеолошке поставке и практично опхођење КПЈ према верским заједницама, били су формиран по угледу на идеологију и праксу прве земље социјализма – СССР. Политика КПЈ према верским заједницама била је зависна од марксистичко – лењинистичке теорије. Према раним идеолошким поставкама марксистичко – лењинистичке теорије, религија је била домен препуштен слободном опредељењу појединца. Свако је имао право да верује или не, у складу са сопственим осећањем. Исповедање религије је било изузето из групе фактора који су смели да утичу на креирање

јесени 1944 до почетка 1946. године, комунисти су морали врло опрезно приступити раздвајању цркве од државе⁶, у осетљивим међународним условима у којима је требало обезбедити интернационално признавање нове владе⁷. Реална процена стања је захтевала обазрив однос према верском опредељењу целокупног грађанства, укључујући и учеснике у Народноослободилачком покрету (у даљем тексту НОП). Истицано је да је верска припадност грађана њихова приватна ствар, и да у антифашистичком покрету не сме бити дискриминације на основу вероисповести. На то је упућивала чињеница да је Народноослободилачки покрет био састављен од припадника разних вероисповести.⁸ У непосредном послератном периоду,

---

друштвених, политичких и економских односа. Међутим, каснијом разрадом и надоградњом доктрине историјског материјализма, према којој је материјални свет једина реалност изван које не постоји ништа, марксизам и лењинизам су религију почели да третирају као врсту псеудонауке. Сходно томе, религију је било неопходно укинути. Према схватању класика марксизма - лењинизма, религија је била главно идеолошко оруђе експлоататора у њиховој борби против ослобођења људског бића као таквог. Карл Маркс, Прилог критици Хегелове филозофије права (у даљем тексту Маркс, Прилог критици), Београд 1976. стр. 84. Комунистичка партија Југославије је у потпуности преузела становиште класика марксизма по питању религије. Изричито је било прокламовано одвајање државе од цркве, укидање јавних функција свих верских организација, световност школе, аграрна реформа и конфискација њихове имовине.

6 Комунисти су сматрали да се потпуно јединство свих југословенских народа може постићи само остварењем коректних односа између државе и верских заједница. Били су свесни да би политика прогона вере отуђила велики део становништва и лоше деловала на жељену демократску репутацију власти. Они међутим нису намеравали да верским заједницама дозволе да играју било какву улогу у политичком животу

7 Председништво АВНОЈ је 24. маја 1944. године донело "Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора".

8 Фочанским прописима из фебруара 1942. године било је предвиђено да сви грађани буду изједначени у правима и дужностима, независно од верске, националне, политичке и расне припадности. Крајем новембра 1942. године био је формиран и Верски одсек при Врховном штабу НОВ и ПОЈ, а за верског референта је био постављен Влада Зечевић, православни свештеник, који је марта наредне године био примљен и у чланство КПЈ. Рад Верског одсека је на Првом заседању АВНОЈ у Бихаћу био позитивно оцењен, те је Одсек био припојен Извршном одбору АВНОЈ, а Влада Зечевић је био постављен за референта за верска питања овог одбора (Радић, Држава и верске заједнице, 132.) У току рата штампани су верски календари, а била су разрађена и упутства за верске службенике муслиманске вере. Такође, и у партизанским јединицама, и на ослобођеним територијама слављени су православни и муслимански празници. Симптоматично је да ни у прегледаним документима, ни у литератури нисмо нашли ни најмањи траг присуства, а још мање деловања, неког од јеврејских верских службеника у партизанским редовима током рата. То може да делује врло необично с обзиром на то да смо у ранијем тексту показали да је њихово учешће у НОП било бројно. Ова појава би се могла донекле објаснити разлозима двојачке природе: први разлог је био тај што су готово сви припадници југословенске јеврејске заједнице

до потврђивања легитимитета на изборима новембра 1946. године, и доношења Устава као највишег правног акта⁹, односно завршетка процеса правног утемељења нове државе, комунистичке власти су се налазиле у позицији које је захтевала крајње промишљено и флексибилно понашање према свим иоле значајнијим друштвеним субјектима. То су захтевали како спољнополитички, тако и унутрашњеполитички разлози. У јеку кризе која је настала око “тршћанског питања“, власти нове Југославије су се сусреле са задатком да пронађу начин да Народни фронт и коалициону владу претворе у жељени облик комунистичког државног уређења, и при томе остваре међународно признање. То их је спречавало да према верским заједницама наступају доследно својим идеолошким опредељењима¹⁰.

ФОРМИРАЊЕ САВЕЗА ЈЕВРЕЈСКИХ ВЕРОИСПОВЕДНИХ ОПШТИНА И ПОКУШАЈ ФОРМИРАЊА УДРУЖЕЊА ОРТОДОКСНИХ ЈЕВРЕЈСКИХ ВЕРОИСПОВЕДНИХ ОПШТИНА

Управо у том периоду било је обновљено деловање Савеза јеврејских

који су учествовали у редовима НОВ и ПОЈ, или већ били чланови КПЈ, или су имали својство кандидата, или су били симпатизери, те им, као таквима, није ни одговарало да се њихово име и ангажовање доводи у било какву везу са упражњавањем верских садржаја; други разлог је лежао у томе што је готово сво југословенско јеврејско становништво које је успело да избегне физичком уништавању и депортовању у логоре, живело под перманентно присутним страхом да се не открије као такво, чак ни у случају да је место у коме је боравило било ослобођено од стране јединица НОВ и ПОЈ.

9 Област верског живота била је регулисана члановима 21, 23, 25, 26 и 38. Основа за уређивање области политичких слобода и права грађана је била постављена још у документима Другог заседања АВНОЈ из 1943. године. Њихове смернице су биле слеђене и детаљније разрађене у Декларацији о народној власти из марта 1944. године. У осмом члану ове Декларације је било констатовано да сви грађани имају једнака права без обзира на националност, веру или религиозно убеђење и да је свако ограничавање ових права на бази расне, националне или верске припадности законски кажњиво. Чланом број 10. је била гарантована слобода вероисповести и слобода савести, а чланом број 11. је било констатовано да слободу говора, штампе и удруживања уживају сви грађани, осим оних који су у ма ком виду служили непријатељима државе.

10 У Југославији је, као уосталом, у целом европском социјално-културном контексту, била уочљива тесна веза између религије и национализма. Вера је током векова била битан чинилац у формирању националне свести. Околности које су у послератном периоду наступиле на територијама земаља у којима је победила идеологија комунизма, претиле су да постану крајње неповољне за исповедање религије и тако угрозе опстанак националних група које би инсистирале на очивању и истицању своје посебности - у првом реду верске, али, такође и посебности која би проистичала из неког другог националног обележја.

вероисповедних општина Југославије¹¹ (у даљем тексту Савеза). Обнављање Савеза¹² је извршено док су борбе на једном делу територије још трајале, а извесност Холокауста још увек била присутна. Савез је од првог дана показивао своју кооперативност, признавао и прихватао све мере нових власти, и наступао као представник националне заједнице.¹³

Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије био је реконструисан као централна установа јеврејске заједнице у Југославији. Његов главни и најважнији задатак било је организовање и координирање оснивања јеврејских вероисповедних општина (у даљем тексту ЈОВ) на територији целе државе. Он је требало да буде и иницијатор обнављања предратних јеврејских удружења и установа које су деловале на културном, националном, спортском, хуманитарном и верском плану. Међутим, с обзиром на оскудицу средстава, измењене друштвено – политичке прилике, мали број људства, рад многих градских општина и предратних удружења и установа у послератним годинама није могао бити обновљен. Целокупна делатност око организовања и реализације различитих садржаја живота јеврејског грађанства у Југославији углавном се одвијала у оквиру радних тела самог Савеза¹⁴

Власти су јеврејску заједницу симболично признале отварањем обновљене београдске синагоге, 2. децембра 1944. године¹⁵. Била је то зграда богомоље ашкенаског обреда у Космајској ул. број 19 Овом чину

---

11 Савез је био надопштинска јеврејска организација која основана 1. јула 1919. године. У Савез су ушле општине које су се определиле за рефомистички јудаизам. Поповић Небојша, *Јевреји у Србији 1918-1941*, Београд 1977 (у даљем тексту Поповић, *Јевреји у Србији*).

12 Рад Савеза је и формално био обновљен децембра 1944. године, и он је био званично признат као легални представник југословенских Јевреја. Архив Савезног министарства иностраних послова, фонд Политичка управа (у даљем тексту АСМИП, ПА), фасцикла број 21, за 1945. годину

13 Руководство југословенске јеврејске заједнице је тога било свесно и предузимало је напоре да избегне све могуће грешке, те да не дозволи било какво понашање које би искакало из слике пројектоване у свим областима и сферама државе и друштва. Оно је руководило заједницом на начин који ничим није угрожавао њен опстанак. Верску компоненту је прогласило предметом делатности тек једне од секција.

14 Основно управно тело Савеза је било Председништво, које је преко својих радних тела руководило свим активностима у животу југословенске послератне јеврејске заједнице. Основна радна тела Савеза били су Извршни и Главни одбор Савеза, и Аутономни одбор за помоћ. Непосредно по обнављању рада, при Савезу су биле формиране разне секције које су се бавиле појединим аспектима организовања и уређења живота послератне јеврејске заједнице и пружањем неопходне помоћи свим њеним припадницима. Једна од првих секција, која је отпочела са радом, била је верска секција.

15 Архив Јеврејског историјског музеја, фонд Перерина архива (у даљем тексту АЛИМ, ПА), кутија број 795.

је присуствовала и делегација Владе, састављена од чланова АВНОЈ-а и чланова нове југословенске владе, коју је предводио Моша Пијаде¹⁶

Сам чин освећења обавио је Алберт Алтарац, београдски свештеник. Молитва коју је том приликом изговорио била је карактеристична за тренутак у ком је изговорена. Она је одражавала став припадника југословенског јеврејског становништва према НОП, исказивала његову спремност и вољу да допринесе даљој борби за коначно ослобођење, као и наду да ће бити прихваћено као равноправно у новој држави¹⁷

У послератном периоду ортодоксне јеврејске општине су функционисале независно од Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије¹⁸ и биле су организоване у Удружење ортодоксних јеврејских

---

16 Paul Benjamin Gordiejew, *Voices of Yugoslav Jewry* (у даљем тексту Gordiejew, *Voices*), New York, 1999, стр 104.

17 Молитва је била релативно кратка и у потпуности прилагођена новонасталим околностима. Она гласи: “Свемогући Боже – господару света! Данас си остварио своје обећање, које си дао нашим праоцима говорећи: ТЕБИ ДАЋУ ЗЕМЉУ ХЕНАНСКУ. Дај снаге нашим борцима да издрже сва искушења, да одбране СВЕТО ТЛО ДОМОВИНЕ ОД ЉУТОГ ДУШМАНИНА. Амен Дај снаге нашим борцима да њихова борба буде ПЛЕМЕНИТА БОРБА ЗА ВЕЛИКЕ ИДЕАЛЕ, ЗА ИДЕАЛЕ МИРА, ЗА ОНЕ ИДЕАЛЕ ЗА КОЈЕ СЕ БОРЕ НАЈБОЉИ СИНОВИ ЧОВЕЧАНСТВА. Амен. УЧИНИ ДА КРВ КОЈУ СУ ДАЛИ ЗА ИЗГРАДЊУ БОЉЕ БУДУЋНОСТИ НЕ БУДЕ УЗАЛУД ПРОЛИВЕНА. Амен. Сјети их се о Боже! Не заборави јецај милиона потлачених који вапе за миром и дај да светом завлада дух слоге и љубави па да сви људи живе мирно и срећно. Амен. УЧИНИ ТО ЗБОГ ОНИХ КОЈИ СУ ДАЛИ ЖИВОТЕ, УЧИНИ ТО ЗБОГ ОНИХ КОЈИ ТРПЕ И ПАТЕ, ЗБОГ ПРОГОЊЕНИХ И ПОТЛАЧЕНИХ. Амен. НЕКА СВАКА НАША ЖРТВА УШТЕДИ МИЛИОНЕ ЉУДСКИХ ЖИВОТА БУДУЋИХ ПОКОЉЕЊА! Нека наше сузе и наш бол уштеде плач нашој деци, и нека се наша борба претвори у пламену химну ЦЕЛОГ ПОШТЕНОГ И НАПРЕДНОГ ЧОВЕЧАНСТВА како би у прах сатрли све што је зло и неваљало. Амен. БЛАГОСЛОВИ И ЧУВАЈ НАЈБОЉЕГ СИНА НАШИХ НАРОДА, ВОЉЕНОГ УЧИТЕЉА И ВОЂУ МАРШАЛА ЈУГОСЛАВИЈЕ ЈОСИПА БРОЗА ТИТА. Амен. БЛАГОСЛОВИ БОЖЕ НАШУ ДОМОВИНУ ФЕДЕРАТИВНУ НАРОДНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ, ЊЕЗИНУ ВЛАДУ И ЊЕНЕ РУКОВОДИОЦЕ КАКО БИ ПРОЦВАЛА И ОЈАЧАЛА И ПОСТАЛА БЕДЕМ МИРА У СВЕТУ. Амен. ...“ АЈИМ, ПА ,795. Чињеница да се, у овој молитви, централно место и највећи део садржаја односи на жртве које су пале и борце који су се борили у борбама које су још увек трајале, била је сасвим у складу са тадашњом животном реалношћу. Такође, део који се односи на Јосипа Броза Тита, руководиоце и земљу у којој су живели, не би требало схватити као плод простог опортунитета, већ као чињеницу да су Јевреји државу Југославију дубоко осећали као своју домовину и, истовремено, испуњавали једну од основних заповести Торе која говори о томе да је јеврејско становништво дужно да се моли за добробит свога владара и напредак државе у којој живе. Голдберг Ц. Дејвид, Рејнер Д. Цон, Јевреји. Историја и религија (у даљем тексту Голдберг, Рејнер, Јевреји), Београд 2003.

18 Архив Јеврејског историјског музеја, фонд Аутономни одбор (у даљем тексту АЈИМ, АО) АЈИМ, АО, 853.

вероисповедних општина¹⁹ чији је центар, као и пре рата, био смештен у Суботици. На челу Удружења ортодоксних јеврејских вероисповедних општина се налазио надрабин Александар Биндер из Сенте, као врховни рабин²⁰. У периоду између два светска рата, постојање и делатност обе организације, и Савеза и Удружења ортодоксних Јевреја, били су легално уређени и одвијали су се у складу са одредбама Закона о верским заједницама у Краљевини Југославији.

Како ни један закон који се тичао статуса јеврејске заједнице није донет непосредно после рата, обе наведене организације наставиле су да раде на основу предратних закона. Између Савеза и Удружења ортодоксних јеврејских вероисповедних општина у овом периоду владала је сарадња.²¹ Одмах после рата, Удружење ортодоксних Јевреја из Суботице тражило је финансијску помоћ од Аутономног одбора за помоћ за обнову синагога и ритуалних купатила²² и изразило потребу за обновом кошер²³ кухиње, коју је Савез подржао.

У Војводини је традиционални центар ортодоксног јеврејства била Суботица, у којој је још 1924. године било формирано Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних општина. Ово Удружење је, непосредно после рата, окупљало око 500 преживелих ортодоксних Јевреја. Генерално посматрано, у Војводини је у послератном периоду живела једна трећина свих преживелих Јевреја у Југославији, са бројним грађанством, чији је број новембра 1946. године износио 3729 особа²⁴. Треба узети у обзир и

---

19 Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних општина Југославије основано је 16. априла 1924. године. У Удружење су ушле општине које су се определиле за ортодоксни јудаизам. "На просторима Баната, Бачке и Барање у међуратном периоду постојало је 10 засебних ортодоксних општина .... У Краљевини их је било 13 (још у Загребу, Илоку и Шиду) и оне су створиле своју асоцијацију ... потпуно независну од СЈВО." Поповић, Јевреји у Србији, 1977.

20 АЈИМ, АО, 853.

21 АЈИМ, АО, 853.

22 микве, бет тевила–ритуално купатило (хебрејски). Према верским прописима, било је обавезно да свака јеврејска заједница има своје микве. Постојали су строги прописи о дубини базена и квалитету воде којом је требало да буде испуњено. У принципу, ова вода је требало да буде природна: морска, речна, изворска, кишница или отопљени снег. Евентуално је било дозвољена делимична употреба воде доведене до купатила на други начин, али у строго одређеној сразмери са "живом" водом.

23 кошер, кашрут–чисто (хебрејски). Подразумева правила и ритуалне прописе за припрему прехрамбених намирница, а шире схваћено, и правила исправног понашања при самом чину обедовања.

24 Перера Давид, „Неки статистички подаци о Јеврејима у Југославији у периоду од 1938 до 1965. године“, Јеврејски алманах 1963-1964, Београд 1971 (у дајем тексту Перера Д, 1971), стр. 138

сталну флукуацију становништва које се, ипак, задржавало на територији Војводине.

Прве послератне ортодоксне општине биле су реконструисане већ почетком 1946. године, и то у Суботици, са 115 чланова, и у Сенти, са 179 чланова²⁵. Мање општине су такође биле реконструисане у мањим градовима и селима. Тако су, на пример, постојале мање ортодоксне општине у Ади са 70 чланова, у Бачком Петровом селу са истим бројем чланова, у Мољу и Илоку са око 20 чланова (који су гравитирали и организационо припадали општинама у Суботици и Сенти).²⁶

Иако формално одвојено од Савеза, Удружење ортодоксних општина било је, као и сам Савез, финансијски зависно од Цоинта, чију је помоћ добијало преко Аутономног одбора при Савезу у Београду. Пошто је Аутономни одбор био једина веза између Цоинта и Савеза, намеће се закључак да је Удружење ортодоксних јеврејских општина практично у потпуности било зависно од њега. Међутим, Савез није поклањао довољну пажњу потребама преосталих малобројних чланова Удружења ортодоксних општина, бар не у оној мери у којој су њени припадници сматрали да је завређују.

О овоме сведочи писмо из маја 1947. које је Јосип Хауер, припадник ортодоксне заједнице и по занимању трговац, послао у Њујорк, ортодоксном рабину Лазару Шенфелду. У писму је описана ситуација у којој се налазе ортодоксни Јевреји у Југославији.²⁷ Према његовим информацијама, чак око 300 ортодоксних Јевреја није било укључено ни у једну јеврејску општину.²⁸

У свом писму, Хауер се жалио да Савез не води довољно рачуна о потребама Удружења ортодоксних општина. Он је сугерисао да Цоинт, директно или индиректно, треба да упозори Савез да води више рачуна о подмиривању специфичних потреба својих ортодоксних сународника.²⁹

---

25 Перера Д. 1971, стр. 139.

26 АЈИМ, АО, 769.

27 Писмо рабина Лазара Шенфелда Аутономном одбору ЈВО у Београду од 5. маја 1947. године у којем се позива на Хауерово писмо, АЈИМ, АО, Исто; Писмо ортодоксних рабина из Северне Америке и Канаде, АСМИП, ПА, 21/ 1945.

28 Вероватно је Хауер овим бројем обухватио све ортодоксне вернике у Суботици, Сенти и другим мањим местима у којима су живели припадници Ортодоксне заједнице. Из његовог писма се могло сазнати и да су неки Јевреји добро живели и поред оскудице у намирницама неопходним за рад кошер мензи, као и недостатка хебрејских учитеља, тако што су се сами организовали и сналазили, помажући једни другима.

29 Са једне стране, ортодоксни Јевреји су се радије обраћали својим истомишљеницима у исповедању вере из Америке, него Савезу. Са друге стране, Савез није послао своје представнике у ортодоксне општине да, упркос изостанку формалног захтева ових општина, провере стање у тим општинама, нарочито у погледу предмета неопходних за обављање верске службе, иако је постојала свест да припадници ортодоксних општина

Као помоћ Удружењу, поред намирница и одеће, из иностранства је стизао и велики број верских књига и осталих предмета потребних за нормално одржавање верских обреда.³⁰

Овај податак указује на појаву која је, непосредно после рата, била присутна у организацији живота и односа унутар јеврејских вероисповедних општина у Југославији. Она је проистицала из чињенице да је до промена у области поимања уређења међусобних односа различитих друштвених групација долазило теже и спорије него до промена у области институционалног уређења живота унутар државе у којој су те групације живеле. Наиме, иако је Савез био реконструисан као централна, надопштинска установа целокупне јеврејске популације у новој Југославији, и као такав био декларативно признат од свих њених припадника, остале су очигледне појаве поделе, неразумевања и несарадње између ортодоксних припадника јеврејске заједнице и оних који су и пре рата били окупљени око Савеза.

Шоенфелдово писмо је подстакло представника Цоинта у Југославији, Фредерика Вајта, да обрати већу пажњу на Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних општина, тако да је он само четири месеца након Хауеровог писма већ имао јаснију слику о стању у коме се налазило ово Удружење. Вајт је скренуо пажњу руководству Савеза да је неопходно да се у новонасталој друштвеној стварности покаже више разумевања за потребе ортодоксних Јевреја. У свом писму Цоинту, Вајт је известио да између Савеза и Удружења доиста постоје извесни неспоразуми. Вајт је овај извештај сачинио на основу састанка са представницима Удружења ортодоксних општина у Београду, 4. септембра 1947. године. Том састанку су присуствовали ортодоксни надрабин Александар Биндер и председник руководства Удружења ортодоксних јеврејских вероисповедних општина, као и Хинко Гелбштајн и Оскар Флеш, чланови ортодоксне општине из

имају веће потребе тим предметима од осталих. Савез је на овакав потез био обавезан као централна организација за све општине, без обзира на верску опредељеност. За стварање овакве климе неразумевања је, ипак, био више одговоран Савез, који је требало да покаже већу свест о постојању проблема поделе, наслеђеном из предратног времена, као и већу спремност да се он у новим условима превазиђе.

30 Овде ћемо навести само неке које су били заступљени у већој количини: 200 књига белетристике писане на јидишу, 2000 књига са религиозном садржином на хебрејском, 800 књига из области националне историје Јевреја на јидишу, 1 500 сликовница за бојење за децу са тематиком из јеврејске националне историје, као и прибор за њихово бојење, 150 менора различите величине (менора је седмокраки свећњак, који представља један од најважнијих симбола јеврејства), изван број књига Торе, Талмуда, већи број молитвеног ремења, као и изван број сакралних посуда.

Сенте. Састанак је био одржан због проблема који насталих због ортодоксних Јевреја, који су тешко подносили надостатак обученог свештеничког особља, оскудицу кошер хране, као и недостатак сакралних предмета неопходних за обављање богослужења, како је то раније поменуо и Хауер.

Хауер се, претходно, истим поводом обраћао и загребачком надрабину др Хинку Урбаху, кога је сматрао довољно утицајним да пред Савезом потпомогне његове захтеве. Надрабин Урбах је, заиста, у том смислу интервенисао код Савеза. Дописом од 5. маја 1947. године Савез му је одговорио да решавање проблема око доласка ортодоксних верских службеника из иностранства није у његовој надлежности. У одговору је објашњен начин на који би, од надлежних југословенских власти, требало затражити одобрење доласка школованих ортодоксних верских службеника из иностранства.³¹

Представници ортодоксних јеврејских општина су изразили жељу да им се обезбеди још један ортодоксни рабин који би помагао надрабину Александру Биндеру, који је био у годинама, и прилично нарушеног здравља. Религиозно становништво је имало повећану потребу за религиозним реликвијама као што су, на пример, мезузе³², које су биле уништене и оскрнављене у рату као и, свете књиге, којих није било довољно за потребе свих чланова ових општина.³³ Представници Савеза, Аутономног одбора и Удружења ортодоксних општина, одлучили су да оснују једно посебно тело које би имало задатак да утврди тачан број људства ортодоксне популације, њихову финансијску ситуацију и, као најважније, да им пружи моралну подршку у напорима које су морали да поднесу у новонасталој друштвеној реалности, при чему су показивали јаку приврженост своје Удружењу, и

---

31 Савез је обавестио надрабина Урбаха: “ ... примили смо Ваше писмо од 29. априла о.г. (...) те вас извештавамо да ми нисмо примили никакву молбу ЈВО у Сенти, већ смо примили приватно писмо Јосипа Хауера, који нам скреће пажњу на чињеницу да би требало тражити дозволу наших власти за неколико верских службеника којих код нас нема. Ми смо данас одговорили, да нам се до сада ни једна општина није јавила да јој је потребан верски службеник, и да би требало тражити одобрење. Ми врло добро знамо да се код нас осећа оскудица у верским службеницима. (...) Али, неко треба да тражи те службенике, треба неко претходно да их ангажује, па тек се онда може тражити одобрење за његов улаз. Све док се ове ствари претходно не заврше, не може се тражити одобрење за улаз, пошто не знамо њихове податке.“ АЈИМ, АО, 769.

32 Мезуза–свитака из Торе, обележје које рабин или свештено лице ставља на горњи десни угао улазних врата јеврејске куће. Постоји веровање да она магијским дејством штити укућане и све остале који у миру долазе у тај дом. Понегде су мезузе биле стављане и на остала унутрашња врата унутар куће.

33 Архив Јеврејског историјског музеја, фонд Аутономни одбор (у даљем тексту АЈИМ, АО), 1197.

понос што му припадају.³⁴

Вајтово појачано интересовање за Удружење ортодоксних јеврејских општина, као и писма која су уследила после Хауеровог појединачног обраћања америчким ортодоксним Јеврејима, нису наишли на разумевање и одобравање од стране Савеза, али су указали на потребу да се, бар формално, покаже више спремности за излагање у сусрет захтевима ортодоксних општина. Наиме њихова писма, пуна притужби и жалби, представљала су Савез у негативном светлу у америчким ортодоксним јеврејским срединама. Свестан да је финансијски зависан од међународних јеврејских организација, Савез је јако водио рачуна о свом угледу, и није му било у интересу да учини било шта чиме би могао да ризикује останак без дела финансијске помоћи.

Светски јеврејски конгрес и Цоинт су, кроз своју финансијску помоћ, покривали трошкове рабина и осталог свештеничког особља, помагали обнову синагога и других ритуалних зграда, а такође су обезбеђивали и плате за учитеље, који су, тамо где су за то постојале објективне могућности и интересовање верника, суботом држали часове хебрејског језика и јеврејске историје³⁵.

Неспоразуми Савеза и Удружења ортодоксних јеврејских вероисповедних општина су, непланирано, своје разрешење нашли проглашењем државе Израел, маја 1948. године. Ортодоксни Јевреји су заузели значајно место у опредељивању за исељење у Ерец Јисраел³⁶, што је за резултат имало њихово готово потпуно ишчезнуће из друштвеног живота нове Југославије. Вајс је, 1949. године, једноставно обавестио Светски јеврејски конгрес да Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних општина више не постоји у Југославији јер су сви његови чланови емигрирали за Израел.³⁷

Овакав исход је, у ствари, донео олакшање обема странама - и југословенском режиму, али и Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије.³⁸ Ортодоксни Јевреји су представљали елемент који је одбијао

---

34 АЛИМ, ПК, Исто

35 АЛИМ, ПК, Исто.

36 Јеврејски назив за територије на којима је била формирана држава Израел.

37 Писмо Алберта Вајса Светском јеврејском конгресу, од 5. децембра 1949. године, АЛИМ, АО, 285.

38 У Хауеровом писму пише да је чак и сам Савез показивао неразумеваше према ортодоксним Јеврејима, можда из страха пред државним органима. Јеврејско руководство у непосредном послератном периоду, који је по питању схватања и изражавања верских слобода још увек био трусан и недовољно дефинисан, није желело да ризикује, пренаглашено истицање релогизне компоненте јеврејске популације, у новонасталим условима друштвене стварности. Ортодоксни Јевреји су, вероватно, били посматрани и као

интеграцију у друштво са атеистичком идеологијом, те никако нису могли да се уклопе у њега и постану његов део. Напротив, они то нису чак ни покушавали, јер су такав облик друштвеног уређења сматрали апсолутно непожељним. Власти нове Југославије према таквом ставу биле су мање толерантне него власти у другим источноевропским државама, који су наизглед биле спремније да прихвате да међу њиховим јеврејским грађанима постоје групе различите по степену религиозности и начину његовог испољавања.³⁹ Због тога је исељавање представљало једино решење за овај део јеврејске популације.⁴⁰

У периоду непосредно после завршетка рата, власти нове Југославије нису отворено забрањивале обављање верских обреда и одржавање верских манифестација. Чак су, у појединим приликама, оваквим манифестацијама присуствовали и њени високи званичници, али власти ипак нису благодонаклоно гледале на њих, а нарочито нису охрабривале њихово одржавање. Овакав став државе у којој су живели никако није одговарао ортодоксним Јеврејима, док је, са друге стране, држава њих третираола као непродуктивне елементе, који су нарушавали њену пројектовану слику о “новом човеку”, будући да су многи од њих још увек поседовали сопствене трговине, или су се бавили неким сличним занимањем. Они су, једноставно, посматрани као преживели буржоаски елемент и остатак грађанске класе.⁴¹

Због свега овога, ортодоксни Јевреји су се масовно одлучили на исељавање у Израел. Схвативши да су инсистирање на опстанку ортодоксне јеврејске заједнице у новој Југославији и сва његова борба и залагање око тога узалудни, и Јозеф Хауер лично се одлучио да емигрира са целом породицом у Израел, што је и учинио већ са првом групом исељеника 1948. године.⁴² Послератно Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних

могући претећи елемент који би својим бескомпромисним ставом могао да угрози остале делове јеврејске популације у Југославији и омете њихове напориме да обезбеде опстанак, мирно се прилагођавајући постојећим правилима режима, чији су руководиоци углавном били нерелигиозни.

39 Киркканен А, 2001, стр 72.

40 АСМИП, ПА, кутија број 15 за 1947. годину.

41 У одговору на допис ЈВО Загреб у којем је било указано на појаву да се према јеврејској заједници још увек поступа са извесном дозом нетрпељивости, Алберт Вајс, тада потпретседник Савеза, написао је: “Из разних писмених и усмених извештаја, морали смо са жалашћу констатовати да се у неким местима... још увек појављују знаци антисемитизма, у првим реду појединачни, али ту и тамо чак и код неких представника нижих народних власти. ... (...) Морамо бити свесни тога да је антисемитизам један од остатака фашистичко–нацистичке пропаганде и делатности окупатора и његових помагача, а поред тога и средство којим се реакционарни елементи и данас радо служе за своје мрачне ... циљеве“. АЈИМ, АО, 676.

42 Архив Јеврејског историјског музеја, фонд Алије(у даљем тексту АЈИМ, АЛ), Списак

општина у Војводини било је кратког века, и његово ишчезнуће је представљало извесно олакшање за Јевреје у Савезу, који су постајали све више секуларизовани.

ОРГАНИЗОВАЊЕ ВЕРСКОГ ЖИВОТА ЈЕВРЕЈСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Када је реч о југословенској јеврејској заједници, могућности остваривања практичних, а не само фактичких права на отворено и неометано уживање верских слобода и активно упражњавање верског живота у свим његовим облицима, ипак су остале нешто повољније него што је то у посматраном периоду био случај са припадницима многих других југословенских народа.

Одредбе Устава из 1946. године, којима је било предвиђено одвајање државе од цркве, нису се на јеврејску националну заједницу одразиле у оноликој мери у којој су утицале на припаднике већинских народа и њихових цркава. Могло би се рећи да је држава, видевши главну опасност у трима религијама које су исповедали припадници већинског становништва - православној, католичкој и исламу, била мање ригидна према припадницима мањинских религија. У једном од својих многобројних говора Алберт Вајс се о томе изразио овако:

“ ... Верски живот у нашим општинама развија се у границама у којима сами верници то желе. Општине омогућавају одржавање верских манифестација, и оне се одвијају на задовољавајући начин и према расположивим могућностима, нарочито у погледу верског особља.”⁴³

За припаднике јеврејске заједнице, који су живели обичним животом, и нису имали претензије на обављање неке од високих функција у државном апарату и јавним службама, проблем активног и јавног учествовања у верским обредима никада није био постављан, нити је било прогона и шиканирања од стране власти. Уколико су и постојале неке мере цензуре, такве појаве су се дешавале на појединачном и личном нивоу и проистицале су из несвесне негативне слике о Јеврејима, усађене дубоко психолошки, механизмом рационализације. Такве појаве су представљале један од заостатака антисемитске политике вођене у непосредној прошлости,⁴⁴ коју није било лако избрисати преко ноћи из свести грађана већинских народа.

исељеника за Израел 1948. године.

43 АЈИМ, ПК, 1197.

44 Из извештаја Алберта Вајса Светском јеврејском конгресу, АЈИМ, ПК, Исто.

ФОРМИРАЊЕ ВЕРСКЕ СЕКЦИЈЕ И УСТАНОВЉЕЊЕ ВЕРСКИХ ПРАВИЛА ПОНАШАЊА У НОВИМ УСЛОВИМА

Једна од првих секција која је била формирана при Савезу била је Верска секција. Услед још увек недефинисаног стања по питању односа нових власти према удружењима са наглашено верским садржајем, Верска секција је формално деловала као секција ЈВО Београд, мада је област њеног рада у непосредном послератном периоду превазилазила границе београдске општине. Формирање и рад ове секције били су од великог значаја за испуњавање једног од главних задатака које је Савез, као основна установа југословенских Јевреја, требало да оствари у животу заједнице: да, поред осталог, буде чувар традиције и националног идентитета својих сународника. Труд око обнављања у току рата забрањиване свести о припадности јеврејској верској заједници, и неговање специфичности сопствених обреда и традиционалних манифестација, били су неопходни да би се јеврејска заједница обновила као таква, постојала у новим условима који су владали у Југославији, и трајала и у временима која је тек требало да дођу. Верска правила, која су углавном, већ спровођена, али која су понегде различито тумачена, било је потребно уједначити и писмено уобличити тако да буду јединствена, што је ускоро и било урађено.

Један од првих задатака којег су се чланови Верске секције прихватили, било је организовање акције обнове неке од београдских синагога, као и њеног оспособљавања за обављање верске службе. Од неколико постојећих београдских синагога, био је изабран храм ашкенског обреда у Космајској улици број 19 Сам чин освећења⁴⁵ је обавио Алберт Алтарац⁴⁶, београдски свештеник.

После успешно спроведене акције на освећењу Синагоге, чланови Верске секције су се ангажовали око проналажења реликвија и намештаја који су у току рата били опљачкани и развучени по разним антикварницама и приватним кућама. Распитујући се код свакога ко би о томе нешто могао да зна, обилазећи постојеће старинарнице и антикварнице, успевали су да уђу у траг извесном броју реликвија и другог материјала однетог из

---

45 Руководство Савеза (на препоруку чланова верске секције) предложило је властима други децембар 1944. године, као дан за отварање једне од београдских синагога. Датум је био уважен. За јеврејску заједницу је избор тог датума важан, јер је освећење извршено на Шабат, ради потпуне симболике.

46 Алберт Алтарац није био школовани рабин. Он је, у предратном периоду био председник Јеврејске вероисповедне општине у Власеници, у Босни. Као један од најученијих познавалаца верских питања, који се непосредно после рата затекао у Београду, у недостатку за то школованих рабина, успешно је обављао свештеничку дужност.

разних верских објеката, тако да су у релативно кратком року успели да створе пристојан, и обављању богослужења подобан амбијент, у јединој београдској синагоги.

Један од задатака које је на себе преузела Верска секција било је обнављање рада друштва “Хевра Кадушa–Рехица“ које се старало око правилног сахрањивања умрлих чланова заједнице, у складу са верским канонима, у свим већим општинама на територији Југославије. Прво овакво удружење обновљено је у Београду, 27. децембра 1945. године.⁴⁷ Верска секција је препоручивала да се, у свим општинама у којима за то постоје услови, богослужења организују петком увече и суботом ујутру, а по могућству и суботом увече. На годишњице, велике празнике, Рош Ашана, Јом Кипур⁴⁸, Сукот⁴⁹, Ханука⁵⁰, Пурим⁵¹ и Песах⁵², служба се обавезно обављала два пута дневно, ујутру и увече.⁵³ Верска секција је предложила да се свим реконструисаним ЈВО упуту допис којим би оне биле позване да извести о стању у којем су се налазили сакрални објекти у њиховој средини, као

---

47 На иницијативу београдског свештеника Алберта Алтараца и још тринаест чланова београдске ЈВО, 27. децембра 1945. године био је одржан скуп на ком је одлучено да се обнови рад овог удружења. Са скупа су чланови обновљеног друштва послали званично обавештење Савезу о обнови рада у коме су навели да је било неопходно што пре приступити обнови “... (свештеник Алтарац им је са огорчењем) изнео неколико смртних случајева, на којима се није могло сакупити од 1.800 Јевреја колико данас броји Београд, ни за МИЊАН на гробљу, а тако исто да се изврши погреб по прописима и традицијама наше вере. Свештеник је апеловао на нас, да и ми узмемо учешће и обновимо ту толико потребну установу у вези са верским традицијама. ...(...) Изабран је одмах... да ради у заједници са верском секцијом ...” АЈИМ, ПА, 975.

48 Празник Јом Кипур је увек падао десет дана од празника Рош Ашане. Називан је још и «Даном великог помирења» и био је праћен обавезним постом.

49 Овај празник је био познат и под именом “Празник колибе од грања“ и био је посвећен жетвеним свечаностима.

50 Ханука је осмодневни празник који Јевреји славе у знак сећања на победу над селеукидским владарем Антионом. На тај дан су ослободили свој Храм и обновили богослужења. Такође велики празник. Један од највеселијих празника, који се обележава ритуалним паљењем свећица, сваке вечери по једне, у посебном деветокарном савећњаку, који се зове ханукија.

51 Пурим је празник који се слави у спомен на дан избављења јеврејског народа од Амана, великог везира персијског краља Ахашвероша. Један од највеселијих јеврејских празника. Овом празнику се највише радују деца, која на тај дан организују дружења и праве маскенбале.

52 Празник посвећен избављењу Јевреја из египатског ропства. Сем тога, прославља се и као празник пролећа и буђења природе. Највећи јеврејски празник. Слави се недељу дана. За време Песаха се обавезно једе мацот, који симболише слободу.

53 АЈИМ, ПА, 795.

и о свим осталим верским питањима и потребама. Такође, било је указано и на потребу да се, свуда где је за то постојало довољно интересената и услова, организује редовна верска служба, као и настава веронауке за децу и омладину школског узраста. Верска секција се старала да се, приликом евидентирања и уписивања лица која су се изјашњавала као Јевреји, и желела да буду чланови ЈВО, испоштују барем основне канонске заповести које су строго прописивале како је непоходно поступити при прихватању новорођенчади, и нешто старије деце, у јеврејску веру. Верска секција је, својим правилником, строго предвиђала да ни једно мушко новорођенче не може бити примљено у чланство неке јеврејске вероисповедне општине, уколико претходно не би прошло прописани обред Берит Мила⁵⁴, поготово када је за то постојало објективних услова. Међутим, многи родитељи, из само њима знаних разлога, одбијали су да код своје мушке новорођенчади изврше овај, према јеврејским верским законима обавезан поступак, то јест, нису дозвољавали да дете буде ритуално обрезано. Пошто, према прописима

Случајеви необрезане мушке деце која су рођена за време рата, када за то није било услова, као и мушке деце из мањих општина које нису имале стручну особу способну да такав обред изврши на прописани начин, били су схватљиви. Када се радило о мушкој деци из мањих општина, став Савеза је био да се детету дозволи да буде уписано у чланство месне ЈВО, под условом “... ако родитељи дете пријаве код Јеврејске општине у у чланство...”⁵⁵. Савез, или ближа већа ЈВО су, потом, првом приликом, слали у ту општину моела⁵⁶ и лекара, како су захтевале ондашње здравствене власти, ради накнадног ритуалног обрезивања дотичног дечака.

ФОРМИРАЊЕ ДУХОВНОГ СУДА И ОДРЖАВАЊЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ РАБИНА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Један од првих задатака које је себи поставила Верска секција било је установљење Духовног суда “Бет Дин“. Област надлежности Духовног суда била је утврђена правилником донетом на састанку Верске секције и Извршног одбора Савеза 17. новембра 1944. године, који је прецизирао питања која спадају у његову надлежност решавања.⁵⁷ Било је утврђено да је Духовни суд овлашћен да решава питања „... која су се тичала :

---

54 Берит Мила—ритуално обрезивање мушке новорођенчади.

55 АЈИМ, ПА, Исто.

56 Моел—верски службеник који је био квалификован за обред ритуалног обрезивања мушке новорођенчади.

57 АЈИМ, ПК, 285.

1. Пријема у јеврејску веру лица која су у току рата прешла у неку другу веру;
2. Пријема у јеврејску веру лица која су раније припадала другим верским заједницама по рођењу;
3. Питања раставе брака склопљеног пред верским органима;
4. Давање тумачења о начину обелажавња верских празника;
5. Давање тумачења о правилном начину припреме obroка у складу са верским прописима;
6. Тумачење других разних верских прописа;
7. Решавање евентуалних спорова насталих између лица која обављају свештеничку службу.⁵⁸

При формирању Духовног суда било је наглашено "... да се он мора састојати од најмање три пунолетна мушка лица која су јеврејске вроисповести и чланови јеврејске вероисповедне општине, и који су познати као угледни људи непорочног живота. У састав Духовног суда треба обавезно да уђу (...) лица која су што је могуће боље упозната са јеврејским верским прописима и законима. Препоручује се да један од чланова Бет Дина буде по могућности и лице које има правничку квалификацију тј. које добро познаје право наше државе, како би се на сваки начин избегло да решења Духовног суда не буду у складу (са државним прописима) ."⁵⁹ Област надлежности првог Духовног суда се протезала на територију читаве Југославије.⁶⁰ Било је предвиђено да се њему обраћају све ЈВО у земљи. Касније су Духовни судови, под истим условима и са сличним задацима, формиран и при великим ЈВО.⁶¹

У току августа месеца 1946. године, у периоду док још нису били

---

58 АЛИМ, ПК, Исто.

59 Такође, било је предвиђено да Бет Дин "... може поступати искључиво по предметима чисто верозаконске нарави, а никако по предметима који спадају пред редовне државне судове. Он такође не може доносити никакве одлуке које би у ма ком погледу биле у супротности са постојећим државним законима ..." АЛИМ, ПА, 795.

60 "Бет Дин" је био у обавези да Извршном одбору Савеза достави извештај о сваком конкретном случају који се пред њим буде водио, по било ком питању, заједно са својом коначном образложеном одлуком. Ово последње правило је било прописано од стране Извршног одбора Савеза, јер је то било потребно ради уједначавања праксе и централне евиденције.

61 Духовни суд који је био формиран при Савезу бавио се решавањем питања из области духовног живота припадника јеврејске верске заједнице, строго пазећи да у свом раду не дође у сукоб са позитивним правним прописима државе Југославије. У каснијем периоду били су формиран Духовни судови и у осталим великим градским ЈВО, тако да их је, на крају посматраног периода било укупно пет: у Београду, Загребу, Сарајеву, Суботици и Новом Саду. Ови касније формиран Духовни судови у свом раду су примењивали иста правила каква је примењивао и првоформиран Духовни суд "Бет Дин".

успостављени Духовни судови у великим ЈВО, Савез је од надрабина загребачког Др. Хинка Урбаха добио писмени захтев да се под хитно сазове једна конференција рабина, на којој би се продискутовали важећи духовни прописи и оценила њихова примена у пракси. Урбах је био једини преживели члан Рабинског синода предратне Југославије, који је за свој рад у предратном периоду добијао признања и одликовања. Он је сматрао да би требало и даље наставити са доследним, према древним правилима успостављеним, начином организовања верског живота. При томе, није показивао ни најмање разумевање према променама које су наступиле у начину организовања друштвеног и државног живота. Захтевао је да се припадници ЈВО обавезу да ће се доследно придржавати свих верских прописа, нарочито истакавши поражавајући карактер чињенице да све више чланова ЈВО одступа од правила “ритуалне прехране“, како се изразио.

Урбах је од Савеза захтевао сазивање конференције рабина, на којој би се продискутовало о присутним проблемима, и донеле одлуке и правила којима би се чланови ЈВО обавезали да се врате некадашњем начину упражњавања верског живота и обављања верских обреда. С обзиром на то да је надрабин Урбах уживао велики углед у дијаспори, а нарочито међу америчким Јеврејима, од којих је у Југославију стизала најобилатија хуманитарна помоћ, Савез се није могао оглушити о његову молбу.

Надрабину је било најљубазније одговорено да, због објективних околности, планирана рабинска конференција може бити одржана тек наредне године. Остављена му је потпуна слобода да се о изнесеним проблемима кроз преписку консултује са колегама рабинима из других градова, и сам утврди дневни ред за конференцију.⁶² Савез је преузео на себе да се побрине за организацију и припрему конференције.

Конференција рабина је била одржана 25. и 26. марта 1947. године у Београду. Присутствовали су јој др. Хинко Урбах, надрабин из Загреба и инаицијатор окупљања, др. Хинко Киш, рабин из Новог Сада, др. Јосиф Гершон, рабин из Суботице, рабинер Менахем Романо из Сарајева, и ортодоксни надрабин др. Александар Биндер из Сенте. На њој су расправљана сва питања која је надрабин загребачки већ формулисао у свом захтеву за одржавање конгреса. Начелни закључак конгреса је био да је неопходно учинити све како би се верници вратили поштовању старих обичаја и начина упражњавања верских обреда. Сам Др. Хинко Урбах је био задовољан резултатима конференције, и то је изразио у писму захвалности које је упутио Савезу 4. априла 1947. године.

Чињеница је, међутим, да су и поред закључака о поштовању верске дисциплине, донесених на конференцији-когресу рабина, верници наставили

---

62 У појединим документима и преписци, употребљаван је и термин “конгрес“.

да се са истим, а временом и све већим немаром односе према обавезама свакодневног присуства богослужењима, као и према придржавању верских прописа у исхрани, и другим областима приватног живота. Вероватно разочарани slabим успехом својих настојања на завођењу традиционалних правила у верском животу, сви југословенски рабини су се иселили у Израел већ са првим организованим алијама 1948. године.

ОДРЖАВАЊЕ НАСТАВЕ ВЕРОНАУКЕ И РЕДОВНЕ ВЕРСКЕ СЛУЖБЕ

После почетног одушевљења са којим се јеврејско становништво, у најранијем послератном периоду, вратило похађању верских богослужења и упражњавању обичаја везаних за јеврејску традицију, реалност програмираног радног дана и изложеност омладине комунистичком васпитању, наговештавали су брзо губљење осећаја за веру. Овакве појаве су деловале забрињавајуће и наговештавале могућност да верска компонента, као једна од битних за одржавање свести о припадности јеврејској националној групацији, у скоријој будућности буде делимично, или у потпуности, занемарена. Савез је, због тога, на предлог Верске секције, подстицао одржавање веронауке за децу и омладину основних и средњих школа, као и одржавање што редовније верске службе.

Где год је за то било услова, при ЈВО је било организовано одржавање верске наставе и упознавање са јеврејским народним обичајима и традицијом. Средства за плате вероучитеља је обезбеђивао Аутономни одбор⁶³, као и књиге, прибор и сав остали неопходан материјал. Међутим, ускоро је било уочено да постоје извесни проблеми, од којих су најозбиљнији били непостојање изричите законске регулативе по овом питању, непостојање довољног броја стручног особља обученог за извођење верске наставе, као и необавештеност евентуално заинтересованих и довољно верски образованих особа о могућности да за такво своје ангажовање буду редовно финансирани из средстава Аутономног одбора.

У току 1945. године, верска настава се одвијала по правилима и по плану који је био предложен од стране Верске секције Савеза, а који су усвојиле и верске секције осталих ЈВО. Међутим, да би се одвијање верске наставе могло наставити и у наредној школској години, било је, према новим прописима, неопходно добити одобрење надлежног републичког

---

63 «...Аутономни одбор, у ствари југословенски уред Цоинта.» . Из писма Алберта Вајса упућеног, из Нириберга, Павлу Нојбергеру, председнику Југословенског јеврејског комитета Светског Јеврејског Конгреса, у Њујорк од 11. јуна 1946. године. АЈИМ, ПК, 902.

Министарства просвете.

Проблеми око формалног добијања одобрења и општих упутстава, везаних за обављање веронауке и постављање вероучитеља у верским школама при верским заједницама у Југославији, били су решени 12. новембра 1946 године, доношењем Решења Министарства просвете ФНРЈ о одржавању верске наставе у основним школама.⁶⁴ Овим решењем је било предвиђено да верске заједнице могу оснивати верске школе при својим општинама, при чему су саме биле дужне обезбедити услове за њихово функционисање. Питања избора вероучитеља на својој територији, општине су, такође, могле решавати саме "... водећи рачуна о томе колико предложена лица одговарају за наставничку службу ценећи их по личним квалитетима."⁶⁵

Ово, наизглед једноставно, решење проблема добијања дозволе за организовање верске наставе, било је, међутим, додатно закомпликовано чињеницом да је, уз одобрење Министарства просвете, било неопходно прибавити још и дозволу надлежних Окружних Народних одбора, као и просветног одељења Народног одбора града у ком се налазила дотична ЈВО.⁶⁶ Идеално стање би било да је Савез располагао довољним бројем стручно школованог особља, које би обављало наставу веронауке при појединим ЈВО. У непосредном послератном периоду, 23. маја 1945. године, посредством Оскара Гавриловића, генералног конзула ФНРЈ у Њујорку, Југославији је од стране "Удружења ортодоксних рабина САД и Канаде" била упућена понуда да југословенским Јеврејима буде послата помоћ која је, између осталог, обухватала и средства којима би се финансијски потпомогла "... реорганизација и обнова парохијских школа, набавка молитвеника и библија, изашиљање рабина и социјалних радника у Европу"⁶⁷. Пошто властима нове Југославије оваква понуда очигледно није одговарала, школовни рабини и остало свештеничко особље које би битно побољшало квалификациону структуру јеврејског свештеничког кадра, те олакшало организацију и одвијање како редовног одржавања богослужења, тако и верске наставе, нису добили дозволу за долазак, боравак и рад у Југославији.

У постојећим условима, верска настава је била организована у просторијама и са наставним кадром којим су располагале саме ЈВО. По питању квалификованости особа које су изводиле наставу веронауке,

---

64 Архив Југославије, Фонд Комисије за аграрну реформу и колонизацију (у даљем тексту АЈ, СКВП), 144, 5/91.

65 АЈ, СКВП, Исто.

66 АЈИМ, АО, 759.

67 АСМИП, ПА, 21/1945.

распоживог простора и броја недељних часова, у најповољнијем положају су биле велике градске општине: Загреб, Сарајево, Београд и Нови Сад. У Београду се са верском наставом отпочело најраније, већ почетком школске 1945/46 године. Ово је било схватљиво, ако се узме у обзир да је Београд први југословенски град ослобођен после Другог светског рата, да се у њему одиграло прво освећење Синагоге у послератној Југославији, као и да је ту обновљено функционисање Савеза, ЈВО Београд и Верске секције, која је и иницирала обнављање наставне праксе веронауке за децу и омладину.

Верска секција ЈВО Београд је 16. 12. 1945. године послала допис свим својим члановима, у којем их је обавештавала о својој намери да организује верску наставу, и позивала да своју децу упуте на часове веронауке: “У жељи да се очувају и негују наше старе традиције, које су нам биле кроз векове миле и свете... секција за верско старање својих чланова, поставља себи као један од главних циљева верско образовање и васпитање своје омладине. У ту сврху општина је образовала часове веронауке за ученике и ученице основних и средњих школа у духу наше вере и данашњих схватања. (...) Часови веронауке се одржавају у следеће дане: недељом од 10-12 часова у општинском дому Краља Петра 71; понедељком од 4-5 часова у Јеврејском обданишту⁶⁸ Високог Стевана бр. 2. За сваког ученика и ученицу су одређена 2 часа недељно које може свако одабрати према расположивом времену...“⁶⁹ Настави је, од уписаних 48 ученика, редовно присуствовало 23 деце оба узраста. “.. Литургијски део (је предавао) ... свештеник Друг Алтарац а историјски део с додатком о обредима (је предавао) ... Друг проф. Калдерон.“⁷⁰

Са верском наставом у Загребу се отпочело у мају 1946. године, и трајала је до краја јуна. Дужност вероучитеља је обављао надрабин др Хико Урбах. Настава је била одржавана у згради Јеврејске вјероисповједне општине⁷¹ у Палмотићевој 16. Наставу је похађало 27 ученика основних, и

---

68 Дому за ратну сирочад

69 АЛИМ, ПА, 21/1945.

70 АЛИМ, ПА, Исто.

71 Интересантно је напоменути да је, иако је у свим дописима које је загребачка ЈВО размењивала са Савезом и осталим ЈВО и државним институцијама, званично био употребљаван назив “Јеврејска вјероисповједна општина Загреб“, а такав је назив био урезан и на службеном печату општине, на званичном меморандуму ЈВО Загреб још увек писало “ Жидовска богоштовна општина Загреб“. Претпостављамо да су то биле залихе меморандума из предратног времена, који су били израђени од квалитетног папира, те их је било штета бацити, па су били у употреби и даље, уз печат са новим називом. Уопште, код многих ЈВО, нарочито мањих, владало је шаренило у називима под којима су се званично обраћали народним властима, а који су стајали у заглављу званичног меморандума и назива на званичним печатима који су били у употреби. Оваква ситуација је трајала у току

8 ученика средњих школа. Међутим, пошто још није било донето напред поменуто решење, "... Према наредби морало се тражити за то одобрење, које је за основне школе стигло тек крајем децембра 1946, тако да се одржавала обука за основце / око 12 ученика/ца/ у зборници основне школе на углу Савске цесте и Котуршке ул. Број 75. За средњошколце добили смо дозволу тек у јуну 1947., тако да за њих није било вјеронауке. Иза благодана одржати ће се на zgodнијем мјесту, које лежи централно, по могућности у опћинској згради, како смо то затражили. Онда има наде да ће их више доћи на часове."⁷²

У Сарајеву је дужност вероучитеља обављао рабин сарајевски, Менахем Романо. Часови су се оржавали "... редовито, и то понедељком 9 – 10 сати прије подне и четвртком од 3 – 4 по подне.... (одржавали су се) у једној малој приземној собици, покрај канцеларијских просторија општине. Свега има уписаних 19 ученика, (... али су редовно посећивала) предавања око 8 ученика."⁷³

У ЈВО Нови Сад⁷⁴, настава веронауке је такође отпочета у 1945. години, у једној од преосталих Општинских просторија које нису биле одузете ради доделе на коришћење за потребе власти. "У школској 1945. години имали смо вероучитеља у особи пензионисаног учитеља Борош Михајла. Међутим, Борош није хтио да врши ту функцију, те је општина поверила предавање веронауке почетком школске године 1946/47. надрабину општине. Кроз целу прошлу школску годину тражено је испуњење разних формалности од надрабина те до краја школске године није добио дозволу за предавање веронауке. По свршетку прошле школске године позват је надрабин да код народних власти издејствује што пре дозволу за предавање веронауке."⁷⁵

Проблеми са надлежним народним властима око добијања формалних дозвола за обављање верске наставе подједнако су погађали све ЈВО при

целокупног посматраног периода.

72 АЈИМ, ПА, 21/1945.

73 АЈИМ, ПА, Исто.

74 И овде смо наишли на шаренило у називима, слично као и код загребачке ЈВО: иако се у дописима Савеза и саме ЈВО Нови Сад ова општина званично назива "Јеврејска вероисповедна општина", као уосталом и све друге на територији Југославије, новосадска ЈВО још увек је користила предратни печат са називом "Јеврејска црквена општина Нови Сад".

75 Било је очигледно да ће преговори са надлежним народним властима око регулисања одржавања наставе веронауке потрајати дуже него што је било очекивано, али су верници и даље били заинтересовани да њихова деца похађају веронауку, када буду задовољене све законске формалности. У одговору који је у вези са тим био послат Аутономном одбору, ЈВО Нови Сад је написала да "Верници желе да деца уче веронауку, те да ће се то питање решити, кад надрабин добије дозволу за то." АЈИМ, ПА, 759.

чему би се могло рећи да су јеврејске општине великих градова биле у неповољнијем положају, јер су биле више изложене директном надзору власти. И док су ЈВО већих, горе наведених градова имале проблема формалне природе, проистеклих из објективних околности, а пре свега из немогућности благовременог добијања неопходних одобрења за легалан рад у наредном периоду, мање ЈВО су имале проблема суштинске природе, од којих су неки били једноставно несавладиви. Такав проблем је, на пример, био негативан прираштај, односно мали број деце школског узраста, при чему у неким општинама деце уопште није било.

Да би се утврдило право стање на терену, Савез је, на иницијативу Аутономног одбора, свим већим општинама 25. августа 1947. године упутио циркулар са питањима на основу којих је требало прикупити обавештења о разним религиозним потребама. У упитнику је знатно интересовање било показано управо за постојеће стање и исказане потребе по питању одржавања верске наставе. Одговори на упитнике били су добијени само од тридесет и једне општине.⁷⁶ Општине са малим бројем становника, или нису сматрале да би њихов труд око одговарања на питања Аутономног одбора имао неког конкретног позитивног утицаја на решавање њихових

---

76 Од оних ЈВО кој су се одазвале и одговориле на постављена питања о својим потребама по питању организовања веронауке у њиховој средини, као интересантну и практичну идеју о могућем начину на који би се могао превазићи проблем немогућности сталног ангажовања професионалног вероучитеља за потребе ЈВО које су имале мали број школске деце бисмо могли издвојити предлог који је дала ЈВО Велика Кикинда. Они су, у својој општини, имали само четворо "... школске деце која су изразила жељу, да би радо учила веронаук. У том предмету ми предлажемо, да се у Банату / најпогодније у Зрењанину / креира место вероучитеља, који би обилазио места где имаде деце, а који би уједно могао вршити функције у случају женидбе, брит миле и смртних сличајева. Сматрамо да је потребно што пре да се донесе одлука за једно такво лице, које ће стајати малим општинама на расположење." АЈИМ,ПА, 795. Ова идеја је била врло промишљена, а место седишта евентуалног "путујућег" свештеника добро одабрано. Највероватније да је и сам Аутономни одбор био склон да размотри једну такву идеју, тим пре што би тиме, истовремено, на задовољавајући начин могла бити решена и потреба, коју је исказивало неколко општина у том делу Војводине – потреба за бар повременим обављањем богослужења, за вршењем услуге шохета (шохет – лице које је на ритуално прописани начин клало живину и крупну стоку, што је било неопходно за вернике који су желели да се хране у складу са верским прописима - кошер), моела и обављање неопходних верских обреда код случајева укопа умрлих чланова заједнице. Међутим, догађаји који су уследили и били везани за припрему, организацију и извођење великих таласа исељавања у Израел, а са којима се почело већ у пролеће наредне године, одложили су реализацију једне овакве, у суштини добре замисли. Пошто се, у процесу организованих алија, из Војводине иселио велики број људства, чиме су неке од тамошњих ЈВО потпуно престале да постоје, а у преосталима је број преосталих чланова био драстично смањен, престала је и да постоји потреба за једним свештеником који би опслуживао припаднике преосталих ЈВО.

верских потреба, или једноставно нису биле заинтересоване за решавање тих потреба. Због измењене друштвенополитичке климе у Југославији, чије су власти показивале све мање толеранције према постојању јавних верских школа, како за подучавање деце нижег, тако и вишег школског узраста, Савез је у наредном периоду одустао од организовања посебних одељења за извођење веронауке. То, међутим, није аутоматски подразумевало укидање новчаних донација особама довољно стручним и спремним да се прихвате обучавања деце и омладине у јеврејској вери, традицији и култури, које је сада добило један нови облик, и одвијало се као рад са додатним садржајима у оквиру културно-просветних секција, постојећих при свим већим јеврејским вероисповедним општинама.

У непосредном послератном периоду, ситуација је била таква да ни при једној ЈВО није било за наставу школованих и обучених свештеника. При београдској ЈВО, која је после рата прва обновила праксу редовних богослужења, свештеничку дужност је вршио Алберт Алтарац, председник предратне јеврејске вероисповедне општине у Власеници. Као најобразованијег и свештеничкој дужности најподобнијег, београдска општина га је, у то прво послератно доба, изабрала да обавља богослужења. Хинко Урбах, надрабин предратне ашкенаске општине у Сарајеву, и Јосиф Гершон⁷⁷, суботички надрабин, налазили су се у избеглиштву у Швајцарској, а ортодоксни Александар Биндер из Сенте, Хинко Киш и Менахем Романо такође су били у избеглиштву. Јосиф Леви, школовани предратни рабин у Приштини, био је у заробљеништву, у логору Берген Белсен, одакле се вратио крајем 1945. године.

Већ крајем 1945. године, све веће јеврејске вероисповедне општине добиле су школовани свештенички кадар. Чинили су га, углавном, свештеници који су ту дужност обављали у истим срединама и пре рата. Једина промена је наступила у Сарајеву, где су, пре рата, богослужења вршила два рабина. Због смањеног броја чланова сарајевске јеврејске вероисповедне општине, као и због промене структуре јеврејског становништва у којој је преовладао сефардски елемент, Савез је почетком 1946. године донео одлуку да надрабин предратне сарајевске ашкенаске општине, Хинко Урбах, пређе са службом у Загреб.⁷⁸ У Сарајеву је, као једини свештеник, остао Менахем

---

⁷⁷ Јосиф Гершон, предратни надрабин суботичке ЈВО био је интерниран најпре у Будимпешти, одакле је био пребачен у логор Берген Белсен. Гершон је успео, у току рата, да побегне из логора и да се пребаци у неутралну Швајцарску, где је сачекао ослобођење.

⁷⁸ Загребачка ЈВО је, према подацима Државне комисије за верска питања, и према одговорима републичких комисија за верске послове, имала највише стално упослених виших и нижих верских службеника: ... “Вјерских службеника- 9.... црквени служитељи -1....“, АЈ, СКВП, 144, 3/35.

Романо, предратни рабинер⁷⁹ сарајевске сефардске јеврејске вероисповедне општине.

У Београду је, као главни верски службеник, остао већ споменути свештеник Алберт Алтарац, који је своју дужност обављао све док није било одлучено да се и у овој ЈВО, на место главног верског службеника, прими особа која би имала одговарајуће школско орбазовање у јешиви.⁸⁰ На конкурс који је био расписан у пролеће 1947. године јавила су се чак четири кандидата. Избор је извршила Верска секција ЈВО Београд. Она је, на својој седници "... одржаној 28. априла о.г. донела (...) коначан закључак: да се за свештеника наше вероисповедне општине ангажује друг Цадик Данон, свештеник, као један од пријављених кандидата, пошто је по мишљењу секције испунио све потребне услове и одговара потребама вршења свештеничке дужности."⁸¹ Избором Цадика Данона за свештеника при ЈВО Београд и ова општина је добила верски образованог свештеника. На захтев верске комисије владе НР Србије, почетком октобра 1947. године, Савез је изнео податак да "У нашој земљи има свега 5 рабина и 1 свештеник. ... (...) Рабина има у Новом Саду, Суботици, Сенти, Загребу и Сарајеву, а београдска општина има и једног младог верског службеника."⁸²

У наведеним великим општинама, богослужења су обављана у храмовима, или општинским просторијама, уколико је здање храма било у рушевном стању. Стање је у мањим општинама било врло шаролико. У већини ЈВО, храмови су били срушени или оштећени за време рата. То, међутим, није предствљало проблем за побожне вернике, којима није било толико важно да ли се богослужење одвија у храму или некој општинској просторији, већ им је једино било стало до тога да се сакупи мињан⁸³, који је неопходан да би се богослужење могло одржати.

Таква ситуација је, на пример, била у Зрењанину. Синагога у овом граду била је срушена за време рата, 1941. године. Верници су се, на велике празнике, окупљали у просторијама општине. Претходно би се чланови општине међусобно договорили који ће од њих бити предмолитељ и водити богослужење. Слична ситуација је била и у Панчеву, где "... Редовна служба се уопште не одржава, јер је храм толико оштећен, да се не може ни у коју сврху употребљавати."⁸⁴ Истоветан проблем –

---

79 Рабинер–сефардски еквивалент за рабина.

80 Јешива–верска школа у којој су се образовали јеврејски свештеници.

81 АЈИМ, ПА, 795.

82 АЈИМ, ПА, Исто.

83 Мињан–скуп од десет одраслих мушких чланова општине.

84 На велике празнике, како стоји у одговору на питање Савеза "... Божју службу одржавамо у просторијама канцеларије Јеврејске вероисповедне општине, и то само у вечерњим Божјим службама, пошто немамо довољан број мушкараца за миње / јер већина

недостатак неопходног броја мушких чланова при богослужењу, имала је већина јеврејских вероисповедних општина у свим деловима Југославије, јер су чланови општине углавном били запослени у државној служби, па нису могли да одсуствују с посла ни ради присуствовања, поред великих празника, најважнијем богослужењу, суботом ујутру на Шабат. То су донекле надокнађивали окупљајући се на служби петком увече, на Ерев Шабат.

У Риједи је постојао храм и био је у употребљивом стању. Међутим, како стоји у одговору на питање о одржавању богослужења “... богослужења у нашој општини редовито нема... службу у храму врше чланови наше општине. Служба се одржава само празницима и то у вечер... верници желе да се врши служба у храму, исто тако и општина, међутим већина ових чланова је заузета тако да се број потребних чланова за одржавање службе не може сложити.” Процена Аутономног одбора да би требало уложити додатни напор на интензивирању верског живота и предузети све мере да се одржи континуитет у практиковању што редовнијих богослужења није, како ћемо видети, уопште била претерана и преурањена. Велики број општина које су позитивно одговориле на питање да ли се у њиховој општини одржавају богослужења већ на следеће питање о жељи верника за сталним и редовним службама Божјим, давала је одговоре који су код чланова АО могли само да изазову забринутост. Одговор који је стигао из ЈВО Зеница је био један од таквих : “... богослужења у Општини има, али ријетко, можда три пута годишње. (иако општина броји 34 особе и имају довољно мушкараца за мињан)... увијек је неко запослен ... (међутим, ни то није представљало највећи проблем, већ)... мали број је старијих, а млађи нису били ни прије рата како религиозни, иначе они су добри Јевреји али нису од оних који много воле долазити на молитве...”⁸⁵

Примери из ЈВО Тузле и Бања Луке били су још драстичнији. Одговор ЈВО Тузла је гласио: “Ова општина има 78 чланова, богослужје се у почетку одржавало сваки петак, међутим како су мушки чланови запослени, није се могло даље одржавати јер није био потребан број вјерника да се богослужје редовно одржава сваки петак у вечер“, док су из бањалучке ЈВО одговорили: “Прошле године на Јом Кипур одржали смо Богослужење у ново рестауираном храму и од онда више нисмо имали Богослужења.”⁸⁶ ЈВО Травник се налазила у врло специфичној ситуацији. Број чланова у овој општини је био мали, па нису могли окупити мињан, а нису имали ни верских књига нити молитвеника, јер су све предали ЈВО Сарајево. Међутим, пошто су осећали потребу да активно упражњавају верске обреде, они су на велике

Јевреја су у државној служби, те раде и на нашим празницима.“ АЈИМ, ПА, 795.

85 АЈИМ, ПА, Исто.

86 АЈИМ, ПА, Исто.

празнике организовано одлазили код пријатеља и рођака у Сарајево, и тамо присуствовали богослужењима.⁸⁷ Њихов пример је, међутим, како смо из прегледаног материјала утврдили, био усамљен.

У забрињавајуће великом броју општина (у деветнаест од тридесет и једне, колико је одговорило на циркулар Савеза), верска служба се одржавала повремено, или је уопште није било. Као један од главних разлога, навођена је спреченост због обавеза на радном месту.⁸⁸

Истина је била да се, од свих специфично јеврејских обележја приватног живота припадника ове заједнице, бар колико се може закључити из прегледаних одговора појединих општина, најбрже и некако најлакше одступало од потребе за кошер исхраном⁸⁹. Овоме су, највероватније, допринеле и околности под којима је тих година живело целокупно југословенско становништво, па тако и његови јеврејски припадници, а о чему се најискреније изразила ЈВО Ријека: "... шохета за живину немамо и то: живине нема и ми као ВО не би могли из вјерско-моралних разлога казати да желимо шохета."⁹⁰ У периоду када су били прикупљани ови подаци, према обавештењима које је Савез, на тражење Верске комисије, упутио Председништву владе НР Србије, на триторији ФНРЈ је било укупно 56 јеврејских вероисповедних општина. На званични допис Савеза да се изјасне о условима у погледу могућности редовног обављања богослужења и

---

87 АЈИМ, ПА, Исто.

88 У општинама у којима су се, као препрека редовном одржавању богослужења, појављивале тзв. објективне околности, то јест запосленост чланова, слабо практиковње верских дужности је било схватљиво. Они су, бар декларативно, још увек показивали жељу за уредним испуњавањем верских обавеза. Одговор који је стигао из сомборске општине је био од оних који су показивали дубину опасности од губљења свести о потреби за активним упражњавањем верског живота. Они су имали и храм, и располагали су материјалним средствима којима су плаћали, „... за то изабрано лице (које је вршило службу приликом великих празника, али) ... верници не желе да буде стално богослужја ...“ Мада су као разлог изостанка жеље за сталним богослужењима и овде биле наведене обавезе на радном месту, овако отворен одговор је био поражавајући. Он је показивао докле се, не само у овој општини, далеко одмакло од потребе да се, бар, присуствује богослужењима, да се редовно посећује храм, дружи са сународницима, слушају молитве и воде разговори са специфичним садржајима кроз које су крепили и јачали свест о сопственој посебности и припадности јеврејском народном корпусу. Одговор из Сомборске ЈВО је бар био отворен, али су на исти закључак наводили и одговори који су се тицали потребе за квалификованим шохетом: "... Немамо шохета за живину, није ни потребан, за нашу општину, јер ни једна кућа овде не живи кошер," који је стигао из ЈВО Панчево, или онај који је стигао из Битоља: "... Шохета немамо. Нема потребе." АЈИМ, ПА, 795.

89 Отприлике једна трећина одговора би се могла дефинисати слично ономе какав је стигао из ЈВО Бања Лука: "Шохета немамо. Када би шохет био ту, неки би вјерници јамачно слали живину на шехиту." АЈИМ, ПА, 795.

90 АЈИМ, ПА, Исто.

осталих верских обреда, своје одговоре је послала тридесет и једна општина. Од њих, само у дванаест општина се одвијао редован и, у погледу обављања богослужења, потпун верски живот, упркос чињеници да није постојала ни једна мера званичне забране или репресије од стране власти. Штавише, свим ЈВО је било стављено до знања да, за потребе авгажовања лица која нису била школски образована за вршење свештеничких дужности, али су у довољној мери познавала верске прописе и уживала углед код чланова општине, могу рачунати на материјалну помоћ од стране Аутономног одбора. У деветнаест јеврејских вероисповедних општина упражњавање верских обреда било је нередовно, или га уопште није ни било. Чланови ЈВО Травник су били принуђени да, ради присуствовања богослужењима, путују у општину Сарајево, а чланови ЈВО Бања Лука су сужбу Божију имали само једном, и то приликом освећења обновљеног храма.

Можемо претпоставити да ЈВО које нису доставиле одговоре на званично тражење Савеза и Аутономног одбора, то нису учиниле из једноставног разлога што у својим извештајима нису имале шта да напишу, односно да је верски живот у њима био слабо развијен, или се на том плану ништа није ни догађало. Наша је претпоставка да, упркос отворено понуђеној, и уредно, на тражење општина достављаној материјалној помоћи Аутономног одбора, у више од три четвртине укупног броја ЈВО није постојало интересовање њених чланова за активно учествовање у верском животу. На основу тога можемо рећи да је верски живот међу припадницима југословенске јеврејске поулације био слаб првенствено из разлога њихове слабе заинтересованости за његово упражњавање.

Свакако да је слаба заинтересованост југословенских Јевреја добрим делом проистицала из промене у начину организације њиховог живота и из захтева које је, посредно, наметао нови друштвени поредак, али је, такође, била евидентна и јака жеља млађих нараштаја да усвоје нови систем вредности, као и начин размишљања и понашања. Руководства Савеза и Аутономног одбора била су свесна ове чињенице, и тражила су начин да се настали проблем превазиђе. Међутим, догађаји који су уследили, додатно су закомпликовали и отежали постојеће стање.

Приштински рабин Јосиф Леви се, октобра 1947. године, из приватних разлога преселио у Београд и запослио у “Борби“. Надрабин новосадски Хинко Киш је отишао на лечење у Будимпешту маја 1948. године, а одатле се иселио у Израел. Рабин боградски Цадик Данон је прешао на службовање у државну службу. Надрабин ортодоксне ЈВО Сента, Александар Биндер исеоло се, заједно са скоро целокупним чланством своје општине, у Израел већ са првом аљом 1948. године, а његов пример је следио и надрабин загребачки, Хинко Урбах.

На територији целе Југославије је до 1952. године остао само један школовани јеврејски верски службеник, Менахем Романо, рабин сарајевски, који је био задужен за обављање свих верских дужности које би од њега биле затражене. И он је, 1953. године, испунивши предвиђене године службе, отишао у заслужену пензију. Да верски живот не би трпео због недостатка школованог свештеничког особља, верници су се, у појединим општинама, самостално организовали, па су бирали између себе оне који су вери били највичнији, да предводе обављање обреда на дуже време, или на смену. Верски живот је, и даље, био најразвијенији у Суботици.⁹¹

Учесталост у вршењу верских служби и њихова посећеност варирали су од општине до општине и, судећи по расположивим документима, највише су зависили од интересовања и одзива самих верника.⁹²

У појединим општинама је, због слабог одзива верника и мале посећености богослужења, постојала опасност да им храмови буду одузети и додељени неком другом, ко је у тим просторијама намеравао да организује своју активност.⁹³ Очигледно да је јеврејску верску заједницу у Југославији, више од државне репресије, мучио проблем који је био присутан и код других, мањих и већих верских заједница – незаинтересованост младих за посећивање верских обреда и учествовање у њима.

Савез је недостатак стручног свештеничког особља покушавао да реши и ангажовањем верских службеника из иностранства. У том циљу, у току 1956. године је вођена је преписка са надрабином Цви Азаријом из Келна о могућности његовог доласка на дужност у Југославију. У почетку је изгледало да ће у овим преговорима бити успеха, јер су обе стране показале заинтересованост, а и почетни одговори од стране надлежних југословенских власти су деловали охрабрујуће у погледу могућности одобрења његовог

---

91 Према подацима из 1950. године, суботичка јеврејска вероисповедна општина имала је 465 особа, а у њој су, према речима њеног представника, имали богослужење два пута дневно. "...Ми смо једна општина која имаде два пута дневно миња и наши људи могу једном месечно казати кадиш. Ми то радимо сами на смену. Овакав пример могу следити и остале општине..." АЈИМ, ПК, 1197

92 Тако је, на пример, представник из Сарајева изјавио: "Наша општина данас броји око 1985 чланова... (а ипак) ... Наши мињамин су врло ретки. Ми смо се често питали шта да радимо у том погледу. Имамо једног рабина у целој земљи и то у Сарајеву, па ипак на том сектору нисмо постигли велике резултате. Верски живот у Сарајеву не наилази на бог зна какав одзив." АЈИМ, ПК, Исто.

93 Представник из Осијека је овако описао стање у свом граду: "... Сада нешто о верском раду. Наш бивши зимски храм смо били прерадили и у њему вршили службу, али сада хоће да нам га узму ради неке боксерске секције, која је за време окупације у тој Сали тренирала. Међутим, зимус смо држали службу, али од како су стари отишли у Дом старца, нема ко ни да дође у храм. Сада смо у преговору са неким суботарима и они траже да им изнајмимо храм и да ће они плаћати порез." АЈИМ, ПК, Исто.

доласка. Иако је све указивало на позитиван исход, почетком 1958. године стигло је званично обавештење о немогућности издавања одобрења за његово ангажовање.⁹⁴

У току 1958. године, вођени су преговори око могућности да неки кантор или рабин дође на службу у Југославију. Ти преговори су вођени са Централном конзисторијом Јевреја Бугарске, и Савезима јеврејских вероисповедних општина Мађарске и Румуније.⁹⁵ Међутим, све до повратка Цадика Данона, који је рабинске дужности преузео по пензионисању у државној служби, Југославија није имала ни једног школованог верског службеника.

---

94 АЈ, СКВП, 144, 4/89.

95 АЈИМ, ПА, 795.

MLADENKA IVANKOVIĆ

RENEWAL OF RELIGIOUS LIFE FOR JEWS AFTER WORLD WAR II IN YUGOSLAVIA

In the years immediately after World War II, the Yugoslavian atheistic communists were the ruling social elite. They had to cautiously approach to the separation of church and state. Democratic international environment was the one in which they had to receive recognition of their ideological status. Communist leadership of the state in that period could not accept any recognition of religious communities, as was consistent with their ideological orientations. Ultimately they had to capitulate and outwardly accept the democratic principles of freedom of religion. The position of post-war religious communities was based on the provisions of the Constitution of 1946. These provisions were general and were related to all religious communities that existed and operated in Yugoslavia. There was no particular law that specifically mentioned the status of Jewish communities. Thanks to the ongoing policy of “adaptation” The Jews in post-war Yugoslavia had full freedom of choice and the ability to regulate their lives in a way they themselves choose, provided they complied with existing legislation. The Yugoslav-oriented leadership. Federation of Jewish Religious Communities the umbrella organization of Yugoslav Jews, was determined to find the best way to integrate the Jewish population into the post-war society. They tried to, in fact, retain and preserve all their national and religious peculiarities. The Jewish national community in the years immediately after the war was able to renew religious life in the the forms it held before the Second World War. The Union, was an organized religious section which was edited by written rules of religious life. The Spiritual Court “Beth Din”, was the supreme arbiter of disputes concerning the provision of interpretations in the field of Jewish religious life. On the 25th and 26th of March, 1947, in Belgrade, a conference of rabbis took place. In the postwar period, the Orthodox Jewish community functioned independently of the Union of Jewish Religious Communities of Yugoslavia, and were organized into the Association of Orthodox Jewish Religious Communities, the center of which, as before the war, was stationed in Subotica.

In the period of 1944- 1948. year, Yugoslavia was allowed to maintain denominational religious instruction in Jewish municipalities. Religious education was organized in the premises and the teaching staff to occupy the same

